

De gierzwaluwen van Amersfoort zijn niet erg kieskeurig

▲ Gierzwaluwen jagen vaak buiten de stad op insecten. (Mark Grutters)

Mark Grutters [scheidend ecooloog, Bureau Stadsnatuur; mark.grutters@gmail.com]

Gierzwaluwen zijn voor mij toch wel de meest tot de verbeelding sprekende stadsvogels. Even plotseling als ze in de lente verschijnen, verdwijnen ze in de zomer weer. 'Van Groesbeek naar Mozambique', schreef de Amsterdamse stadsecoloog Remco Daalder over hun trekgedrag in zijn monografie (Daalder 2014). Voor mij een treffende beschrijving, aangezien ik in mijn jeugd in Groesbeek vaak gefascineerd omhoog keek naar gierzwaluwen. De vogels leggen enorme afstanden af en komen daarbij praktisch nooit aan de grond. Wat ik des te fascinerender vind, is dat ze in het voorjaar, na al die maanden en kilometers, weer naar precies hetzelfde nest onder diezelfde scheve dakpan terugkeren. Het was voor mij daarom een plezier om namens Bureau Stadsnatuur leiding te geven aan een groots opgezet onderzoek naar gierzwaluwen in Amersfoort (Grutters 2016).

Van oorsprong nestelt de gierzwaluw (*Apus apus*) in boomholtes en rotsspleten (Chantler 1999). In Nederland nemen gierzwaluwen - bij gebrek aan bergen - genoeg met gemetselde alternatieven, liefst met pannendaken. Het is een stadsvogel geworden. Dat dit altijd oude gebouwen met vervallen daken moeten zijn, is een achterhaalde gedachte.

In Leiden bleken gebouwen die in de jaren '70 en '80 waren gebouwd zeer in trek bij broedende gierzwaluwen (Moerland 2012). Veel oude panden zijn juist door renovaties ontoegankelijk geworden voor gierzwaluwen. Renovaties en stadsontwikkeling kunnen dus een grote weerslag hebben op lokale gierzwaluwpopulaties; niet alleen verdwijnt er nestgelegenheid, maar doordat gierzwaluwen zo trouw zijn aan hun oude nestplek, kan het ook lang duren voordat ze alternatieve broedplaatsen ontdekken. Gierzwaluwen zijn lastig te tellen. Een berekening van de landelijke

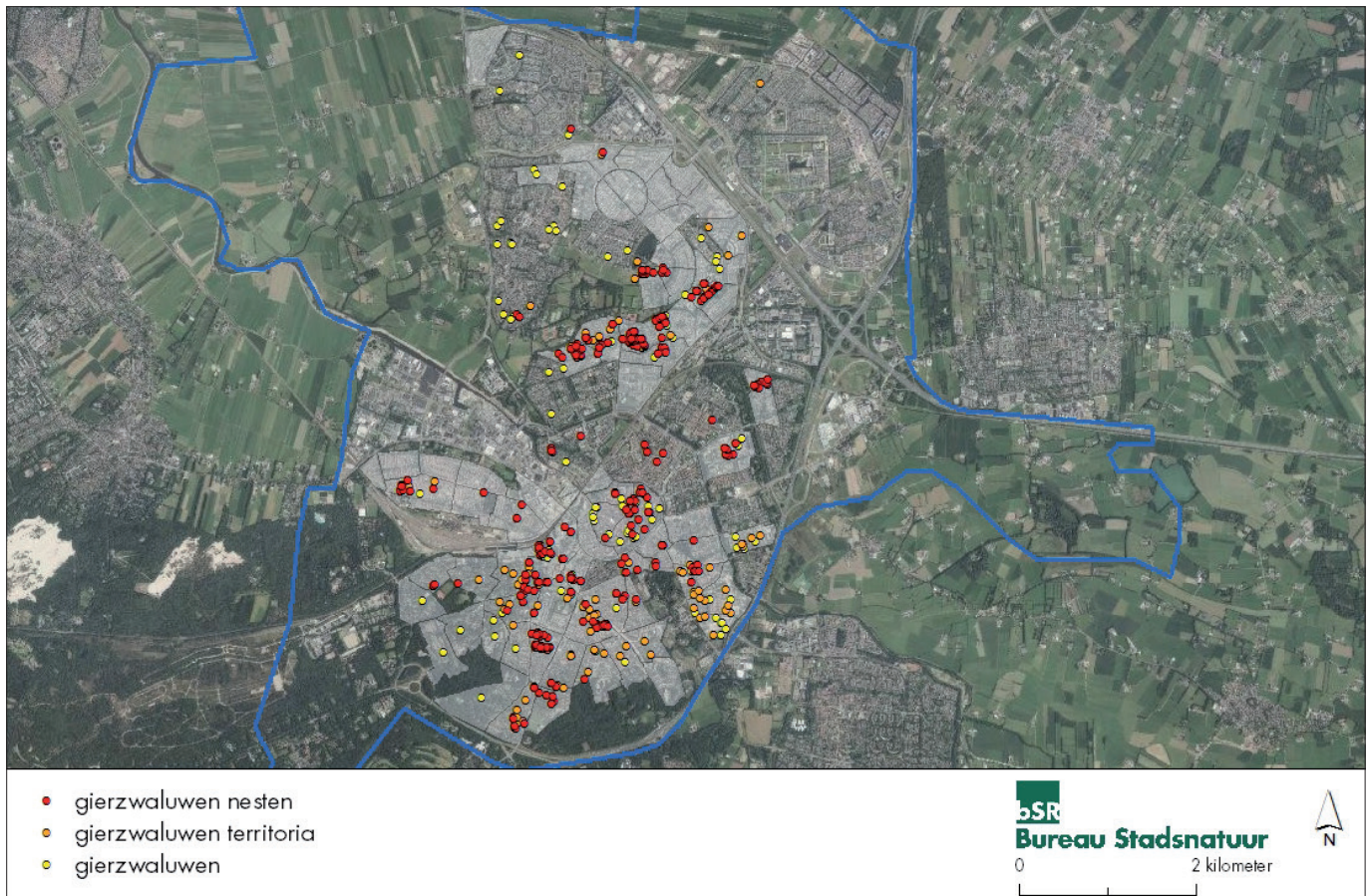
populatietrend is daardoor niet voorhanden, maar de cijfers van Meetnet Urbane Soorten (MUS) van Sovon wijzen op een afname.

Amersfoort

In Amersfoort is de gierzwaluw een vrij algemene vogelsoort waarvan de broedpopulatie de afgelopen jaren wat afgenomen lijkt te zijn. Dit beeld wordt onder meer geschetst door het verdwijnen van enkele al langer bekende kolonies. In het recente verleden zijn op verschillende plekken in de stad nestkasten opgehangen of broedstenen ingebouwd bij

▲ Typisch broedbiotoop van gierzwaluwen in Amersfoort. (Mark Grutters)

▲ De verspreiding van gierzwaluwen in Amersfoort. (Bureau Stadsnatuur)

nieuwbouwprojecten. Die plekken worden wel gevolgd, maar op het niveau van de hele stad zijn nooit tellingen van gierzwaluwnesten gedaan. De wettelijk beschermde status van de gierzwaluw maakt de vogel relevant bij renovaties en sloopwerkzaamheden. De bij renovaties vereiste omgevingsvergunning wordt daarbij vaak bij de gemeente aangevraagd. Dit was voor de gemeente Amersfoort aanleiding om eens te gaan kijken waar de Amersfoortse gierzwaluwen precies broeden en hoeveel het er zijn. Zo kan de gemeente beoordelen of projecten negatieve effecten hebben op de gierzwaluwpopulatie en of dit terecht wel of niet is meegenomen in vergunningaanvragen.

Methode

Amersfoort is groot. Te groot om alleen op zoek te gaan naar de nesten van gierzwaluwen. Daarom waren er vrijwilligers nodig om de telling met succes uit te voeren. Middels een korte cursus werden ruim dertig enthousiaste Amersfoorters opgeleid tot beginnend gierzwaluwonderzoeker. De deelnemers werd geleerd hoe een broedlocatie van een gierzwaluw herkend kan worden. Daarna kregen zij ieder een eigen telgebiedje, niet al te ver van huis. Van de 2400 hectare bebouwde kom kon

zo meer dan de helft (1290 ha) worden gedekt. Tussen half mei (wanneer alle gierzwaluwen gearriveerd zijn) en half juli (waarna de eerste nesten verlaten worden) zijn ten minste vijf tellingen uitgevoerd. Dit gebeurde zoveel mogelijk in de avonduren, en – tot vreugde van de tellers – uitsluitend op mooie avonden met weinig wind. Bij afwezigheid van gierzwaluwen in eerste ronden was het geoorloofd het onderzoek te beperken tot de gebiedsdelen waar ze wel aanwezig waren.

Resultaten

De in het nest bedelende jonge gierzwaluwen zijn op straat goed te horen, zeker vanaf twee weken voor het uitvliegen. Ook de oudervogels kunnen de nestlocatie prijsgeven als andere, niet broedende gierzwaluwen in de buurt zijn. Op zoek naar vrije nestplaatsen vliegen vrijgezelle gierzwaluwen geregeld luid roepend langs geschikte nestplaatsen. Soms vliegen deze zogenaamde 'bangers' zelfs tegen de nestopening aan, of proberen ze deze binnen te dringen. Vanuit de nesten wordt hier door de eigenaren met fel geroep op gereageerd, waarschijnlijk om aan te geven dat het nest al bezet is. Zeker in het begin van de broedperiode, wanneer er bijna constant

een vogel op het nest aanwezig is, is zo'n reactie steevast te verwachten. Uit Duits onderzoek bleek het aandeel broedende vogels in een populatie niet groter dan 45% te zijn (Kaiser 1992). Meer dan de helft van de luidruchtig rondvliegende gierzwaluwen in uw straat heeft er dus geen nest. Voor de gierzwaluw teller loont het daarom de moeite om geduldig te observeren wanneer groepjes gierzwaluwen laag langs gevels en daken scheren. In de vroege ochtend- en late avonduren wordt ook door de broedende vogels in groepsverband gezwermd rond de kolonie. Daarbij roepen ze in de buurt van de ingang naar de in het nest zittende vrouwtjes en jongen.

Nestkeuze

De tellers vonden in totaal 406 gierzwaluwnesten in Amersfoort (0,31 nesten per hectare). Dit zijn plekken waar het gebruik van de nestlocatie kon worden bevestigd door vogels die vanuit het nest hun roep lieten horen of die het nest in- of uitvlogen. Natuurlijk zijn de gierzwaluwen niet gelijk verdeeld over de hele stad. Zoals verwacht kennen het oude stadscentrum en de wat oudere wijken, zoals Bergkwartier en Leusderkwartier, aanzienlijke aantallen.

▲ Op insecten jagende gierzwaluwen. (Mark Grutters)

De dichtheden in Amersfoort variëren fors: uiteenlopend van de in de jaren '90 gebouwde wijk Kattenbroek, waar praktisch geen broedvogel te bekennen is, tot de kleine nieuwbouwwijk Zonnehof, waar een dichtheid van 1,85 nesten/ha werd bereikt. De architectonische kwaliteiten van woonwijken bepalen voor een groot deel waar gierzwaluwen tot broeden komen. Dit zien we onder andere in de wijken Schothorst en Zielhorst: hier broedden de gierzwaluwen enigszins geclusterd door de verdeling van geschikte gebouwen. In Schothorst (gebouwd in de jaren '80) en Zielhorst (gebouwd eind jaren '90) zien we bijvoorbeeld dat veel gierzwaluwen gebruik maken van de nokpan van zadeldaken om het dak binnen te komen, zodat geregeld een aantal nokken naast elkaar bezet zijn. In Liendert is in een aantal straten de open stootvoeg in de schoorsteen de plek waar de gierzwaluwennesten zitten. In totaal broedt 25% van de Amersfoortse gierzwaluwen onder dakpannen. Het is opmerkelijk dat het aandeel in nestkasten met 28% net iets groter is. In Bergkwartier broedt zelfs meer dan de helft van de gierzwaluwen in nestkasten. Ook in Zonnehof, waar juist veel nieuwbouw staat, wordt

veel in nestkasten gebroed, voornamelijk in het KPN-gebouw en andere nieuwe kantoorpanden met kunstmatige nestgelegenheden.

Andere steden

De Amersfoortse dichtheid van 0,31 nesten/ha komt overeen met de 0,37 nesten/ha in het Amsterdamse stadsdeel Centrum (daar werden 294 verblijfplaatsen gevonden op 805 hectare; De Jong 2014). In de oude binnenstad van Leiden ligt de dichtheid aanmerkelijk hoger met 0,68 nesten/ha (op 111 ha; Moerland & Bakker 2012). Omdat het onderzoek in Leiden slechts een beperkt deel van de stad betrof (waarschijnlijk een van de betere delen), valt de dichtheid hier relatief hoog uit. Het is goed voor te stellen dat wanneer geheel Leiden onderzocht zou worden, de aantallen in dezelfde orde van grootte zullen vallen als de twee eerder genoemde steden. We zien in Amersfoort immers ook grote verschillen tussen verschillende stadsdelen. Het is jammer dat in Rotterdam nooit een grootchalige gierzwaluw telling van de grond is gekomen. Het zou de vergelijking tussen grote steden beter uitvoerbaar maken en mogelijk een licht kunnen werpen op de rol van stedenbouw op het aantal gierzwaluwen.

Een vak apart

Welke factoren bepalend zijn voor de dichtheid van nesten is natuurlijk een interessante vraag. Het is opmerkelijk dat onze Amersfoort-inventarisatie laat zien dat gierzwaluwen eigenlijk helemaal niet zo kritisch zijn ten aanzien van de leeftijd van bebouwing. Zolang er een ruimte in een gebouw toegankelijk is waar de eieren gelegd kunnen worden, is deze geschikt, ongeacht het bouwjaar van dat gebouw. Er vinden waarschijnlijk verschuivingen plaats van oude naar nieuwere wijken, al kost het wel enige

tijd voor nieuwe plekken zijn gevonden. Daarnaast is het natuurlijk goed om te proberen de gierzwaluwen op hun oorspronkelijke plekken te behouden, de door Sovon geschetste afname maakt dat wel duidelijk. Deze onderzoeken tonen ons ook dat we nog veel niet weten over hoe het met gierzwaluwen gaat. Gierzwaluwen tellen is een vak apart en het leidt tot interessante inzichten in deze fascinerende vogels. De getrainde vrijwilligers zullen zich deze zomer (2017) verder inspannen om het resterende deel van Amersfoort te inventariseren. Ik ben benieuwd naar de uitkomsten. En ondertussen kijk ik deze zomermaanden graag nog wat omhoog. Voordat ze weer vertrekken naar Mozambique. ◀

Literatuur

- Chantler, P. 1999 - Family Apodidae (Swifts) - pp. 388-457 in: del Hoyo, J., Elliot, A. & Sargatal, J. (eds.) - Handbook of the Birds of the World. Vol. 5. Barn-owls to Hummingbirds - Lynx Edicions, Barcelona
- Daalder, R. 2014 - De gierzwaluw - Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen
- Grutters, M.A.J. 2016. Inventarisatie Gierzwaluw Amersfoort 2016. bSR-rapport 306. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Kaiser E. 1992 - Populationsdynamik einer Mauersegler *Apus apus* Kolonie unter besonderer Berücksichtigung der Nichthriller - Vogelwelt 113: 71-81
- Jong, G., de, 2014 - Inventarisatie van gierzwaluwen in stadsdeel Centrum - en evaluatie van plaatsing van nestvoorzieningen - Gert de Jong Ecologisch Adviesbureau, Amsterdam
- Moerland, W. 2012 - Leidse gierzwaluwen onderzocht - Straatgras 24(3): 65-66
- Moerland, W., Bakker, G., 2012 - Inventarisatie Gierzwaluw Leiden Centrum 2011 - bSR-rapport 181. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam

▲ Mark Grutters. (Raúl Neijhorst)

Afscheid van Mark Grutters

Mark Grutters heeft tien jaar enthousiast gewerkt bij Bureau Stadsnatuur als allround ecooloog. Onderzoeken naar vogels, vleermuizen, muizen, insecten, amfibieën: Mark kun je overal voor het veld in sturen. Hij werd in het team vooral gewaardeerd vanwege zijn kennis van databases, zijn kundige aanpak van lastige analyses en biostatistiek en zijn eclectische muziek-kennis. Mark zet zijn carrière voort als ecooloog bij een ingenieursbureau en we hopen dat hij daar met net zoveel plezier zal werken als hij bij ons museum deed. Hij wordt per 1 september 2017 opgevolgd door Rens de Boer, Wageningen bioloog met Rotterdamse roots.

Niels de Zwarte, Hoofd Bureau Stadsnatuur